

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.44) «19/20»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.5.390>

*Руслан Зелінський, Леся Горенко, Світлана Косяк**

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЛІТИНЩИНИ: ОБОРОННІ СПОРУДИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ І НАРОДНОЇ ТРАДИЦІЇ

Анотація: Досліджуються оборонні споруди Літинщини як важлива складова історико-культурної спадщини регіону, що відображає багатовікові процеси захисту території та формування локальної ідентичності. Особлива увага приділена комплексному аналізу історичних згадок, архівних джерел і народних переказів, пов'язаних із Літинським замком, який, на жаль, не зберігся до наших днів, але залишив значний слід у пам'яті місцевого населення. Окрім того, розглядається роль Микулинецького монастиря, який виконував функції фортифікаційної споруди під час татарських набігів і виступав як важливий елемент оборонної системи Поділля.

Дослідження має на меті не лише з'ясувати військове та стратегічне значення цих об'єктів, але й окреслити їхню роль у формуванні історичної пам'яті та культурної традиції регіону. Для досягнення цієї мети використана багатогранна джерельна база, що включає історичні документи, а також польові етнографічні матеріали, які дозволяють поєднати науковий історичний аналіз із дослідженням фольклорних та усних традицій, зберігаючи цілісне уявлення про спадщину Літинщини.

Ключові слова: Літин, Микулинці, замок, монастир, оборонна споруда, Згар, історична пам'ять

Постановка проблеми. Історія Літина, як одного з подільських містечок, є унікальним відбитком складних і багатограних суспільно-політичних процесів, що проходили на теренах Подільського краю протягом багатьох століть. Ця територія, розташована на перетині важливих історичних маршрутів і кордонів, була ареною численних трансформацій, які охоплюють періоди середньовіччя, ранньомодерної доби та

* Зелінський Руслан Мар'янович – начальник відділу Літинської селищної ради Вінницької області, Почесний краєзнавець України (Літин, Вінницька область, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9528-7826>; e-mail: zelinr@ukr.net

Горенко Леся Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України (Черкаси, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8900-5569>; e-mail: horenkolesya@yahoo.com

Косяк Світлана Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України (Черкаси, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9817-5743>; e-mail: kudelya_k@ukr.net

новітньої історії. За цей час формувалися не лише політичні ландшафти, а й соціально-культурні орієнтири, що визначали життя місцевих спільнот і віддзеркалювали ширші тенденції розвитку українського Поділля. Особливу увагу у цьому контексті заслуговують історичні фортифікації, які не лише виконували роль оборонних укріплень, але й слугували важливими символами влади, безпеки та духовності.

Водночас, офіційні письмові джерела далеко не завжди повно передають усі аспекти історії регіону, особливо якщо йдеться про маловідомі місцеві об'єкти, такі як Літинський замок чи Микулинецький монастир. У зв'язку з цим, виникає гостра потреба у системному доповненні архівних матеріалів усною історією, локальними переказами та легендами, які зберегли пам'ять про події і місця, часто оминуті офіційними хроніками. Усна традиція, що передавалася з покоління в покоління, допомагає відновити цілі фрагменти минулого, проливаючи світло на роль цих фортифікаційних споруд у житті місцевих громад та на їхнє значення у захисті від численних військових загроз, зокрема татарських нападів та інших зовнішніх викликів.

Особливої уваги заслуговує дослідження Літинського замку – фортеці, що виконувала стратегічну функцію у забезпеченні контролю над важливими транспортними шляхами та безпекою Поділля. Поряд із ним Микулинецький монастир, який, окрім релігійного призначення був фактично фортифікаційною спорудою здатною слугувати місцем укриття для місцевих мешканців у періоди військових конфліктів і нестабільності. Вивчення цих об'єктів дозволяє не лише реконструювати хронологію їх існування, а й зрозуміти, яким чином релігійні інституції й оборонні споруди взаємодіяли між собою, впливаючи на формування регіональної ідентичності, соціальних практик і культурних традицій.

Метою дослідження є розширення спектра знань, відомих із письмових історичних джерел, шляхом залучення місцевих усних переказів про Літинський замок, а також акцентування уваги на оборонній функції Микулинецького монастиря та стислому викладі хронології його існування. Це дозволяє краще зрозуміти не лише архітектурно-історичний контекст, а й соціально-культурні аспекти життя місцевої громади, її ставлення до фортифікаційних споруд і духовних центрів.

Особливе значення мають як письмові джерела, так і усна історія, яка зберігає пам'ять про важливі події, які часто залишаються поза офіційними хроніками. Аналіз історичних документів у поєднанні з локальними легендами допомагає відновити втрачені сторінки минулого стосовно Літинського замку та Микулинецького монастиря.

Таким чином, дослідження має на меті внести нові штрихи у картину історії Літинщини, показати взаємозв'язок між військовими, релігійними та культурними процесами, а також зберегти для нащадків важливі відомості про минуле цього краю.

Огляд літератури та виклад основної частини. На території сучасного Літина та його околиць археологами виявлено численні свідчення давньої людської присутності, зокрема матеріальні залишки трипільської культури (4-3 тис. до н.е.), білогрудівської культури (3-2 тис. до н.е.), а також поселення періоду Київської Русі.

До недавнього часу першою письмовою згадкою про Літин вважалася грамота великого князя литовського Свидригайла від 21 травня 1431 р., де містечко згадується як володіння боярина Кмити. Однак нові знахідки у білоруських архівах дозволяють віднести першу документальну згадку до 1391 р., коли у грамоті Федора Коріатовича від 20 червня йдеться про передачу Літина «вірному слугі Гриньку».

Зміна державної приналежності Літина зумовлювала значні трансформації в його адміністративному статусі, що є характерним для більшості населених пунктів Поділля. У 1363–1393 рр. містечко входило до складу Подільського князівства, згодом – до Великого князівства Литовського, у складі якого з 1566 р. Літин набув статусу центру староства. Після утворення Речі Посполитої у 1569 р. Літин увійшов до складу Брацлавського воєводства, а вже в 1578 р. отримав Магдебурзьке право. У період існування Гетьманщини містечко належало до Кальницького (згодом – Вінницького) полку. У 1672–1699 рр. територія перебувала під владою Османської імперії.

Після переходу Поділля до складу Російської імперії у 1793 р. Літин послідовно входив до адміністративних одиниць – Брацлавського намісництва, а згодом – Подільської губернії, залишаючись повітовим центром упродовж 1795–1923 рр. Цей статус містечко зберігало і під час Української революції 1917–1921 рр. У радянський період Літин став центром однойменного району, однак у 1925 р. втратив статус міста й отримав статус селища міського типу. Після відновлення незалежності України 24 серпня 1991 р. та проведення реформи децентралізації Літин став адміністративним центром Літинської територіальної громади у складі Вінницької області.

Важливою складовою міського життя невеликих подільських містечок, подібних до Літина, були замки, які виконували не лише оборонну функцію, а й слугували центрами адміністративного та соціального життя. За поширеною серед краєзнавців версією, Літинський замок було зведено у 17 ст. на території між річками Згар і Шмигавка. Сучасна локалізація цієї території – район, що розташований позаду будівлі краєзнавчого музею імені Устима Кармалюка, на правому березі річки Згар. На жаль, до наших днів матеріальних залишків замку не збереглося, що ускладнює точне визначення його масштабу та архітектурних особливостей.

Літинський краєзнавець Михайло Кузьмін висловив цікаву гіпотезу, що замок, який традиційно ототожнюють із Літиним, міг насправді розташовуватися не в самому містечку, а в сусідньому селі Селище. За його припущенням, ця фортифікація була зруйнована під час національно-визвольної війни 17 ст., зокрема у ході військових дій козацького війська Богдана Хмельницького. Підтвердженням цієї версії може бути збережений і нині місцевий топонім «Замчисько» або «Замчище» – назва, що є похідною від слова «замок» і вказує на колишнє розташування фортеці у цій місцевості¹.

Інший знаний краєзнавець Поділля Михайло Сергійчук провів детальний аналіз усних свідчень жителів Селища та місцевих легенд. За результатами цих досліджень він дійшов висновку, що замок дійсно міг існувати у межах села. М. Сергійчук припускає, що ймовірне місце розташування замку – територія довжиною близько 200–300 м між початком вулиці Коцюбинського та початком вулиці Зарічної, якщо рухатися від мосту Старої греблі в напрямку заходу, до річки Свізінки². Ця локація логічно поєднується з природними бар'єрами та рельєфом місцевості, що могли забезпечувати додатковий захист фортеці.

¹ Кузьмін М.А. Сага про Літин / упорядник Валерій Крилюк. Літин: В-во «Літинська районна друкарня», 2005. 138 с.

² Сергійчук М. Моє слово про наш край (гіпотези, легенди, спогади). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. С. 35.

Таким чином, попри відсутність фізичних залишків, існує низка історичних і краєзнавчих джерел, які підтримують існування Літинського замку або його аналога у близькому селі. Подальші археологічні дослідження могли б допомогти уточнити місце розташування та історію цієї важливої оборонної споруди, що відігравала значну роль у житті місцевої громади у період складних історичних подій Поділля.

Водночас М. Сергійчук не виключає можливості існування замку безпосередньо на території сучасного Літина. Він припускає, що так званий «селищенський» замок міг розташовуватися на старій об'їзній дорозі навколо містечка. Згодом, після спорудження Старої греблі, головний шлях пролягав уже безпосередньо через Літин, і на перехресті цього шляху була зведена нова фортифікаційна споруда – ймовірно, саме на місці сучасного краєзнавчого музею імені Устима Кармалюка. Ця споруда виконувала важливу функцію контролю над транспортним сполученням і шляхами пересування. Унаслідок цього попередній замок, розташований на околиці, втратив своє стратегічне значення і був залишений³.

Історичні згадки про Літинський замок містяться також у люстраційних документах. Зокрема, у люстрації 1630 р. зазначається, що замок розташовувався на пагорбі біля ставу, був озброєний вісьмома гаківницями, мав запас у 200 куль і кілька гармат. Документ 1789 р. додає, що оборонна брама замку була вкритою ґонтом – дубовими клинчастими дощечками, а дитинець оточували дерев'яні палі. Крім того, у замку містилася старосвітська резиденція, що включала вісім покоїв, одну велику залу та два флігелі. На ставу була споруджена тераса на палях, до якої вів міст прямо від замку. Ці деталі дозволяють уявити собі масштаб і вигляд фортифікації, що слугувала важливим оборонним та адміністративним центром регіону.

З-поміж інших оборонних споруд Літинщини особливу увагу заслуговує Микулинецький монастир, який, окрім своєї духовної ролі, виконував також функції фортифікаційної споруди. Історичні джерела надають відомості про основні етапи існування монастиря, що нерідко супроводжуються народними переказами та легендами, зберігаючи живу пам'ять про минуле. Вагомим джерелом у вивченні церковної історії Поділля є напрацювання Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, укладені під редакцією визначних дослідників церковної старовини М. Яворського та Ю. Сіцінського. Не менш цінним є й періодичне видання «Подольские епархиальные ведомости», зокрема ґрунтовна стаття священника Іоанна Шиповича 1890 р. під назвою «Рожецкий или Микулинский монастырь»⁴, що є важливим джерелом для розуміння історії цього монастиря.

Назва монастиря походить від села Микулинці, що розташоване на території Літинщини. Внаслідок сучасної адміністративно-територіальної реформи це село, як і саме містечко Літин, увійшло до складу Вінницького району Вінницької області. Водночас історично ця місцевість належала до Літинського повіту Подільської губернії, а в радянський період – до Літинського району Вінницької області, що відображає зміну адміністративного підпорядкування та кордонів упродовж часу.

³ Сергійчук М. Моє слово про наш край (гіпотези, легенди, спогади). – Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. – 76 с., (С.36).

⁴ Шипович И. Рожецкий или Микулинский монастырь. *Подольские епархиальные ведомости*. 1890. № 27. Часть неофициальная. С. 611–627.

Перші документальні згадки про Микулинці на Поділлі датуються 14 ст. Відповідно до історичних джерел, литовський князь Вітовт подарував це село землянину Богдану Микулинському. Історія родини, пов'язаної з цим наділом, була трагічною: Богдан загинув у битві з татарами, а його дружина та син Іван потрапили у полон. Пізніше вони були викуплені князем Свидригайлом, який поновив їх у правах на володіння. Цей православно-руський рід Микулинських володів селом майже три століття – до 17 ст., що свідчить про тривалу та міцну присутність цієї родини на Поділлі.

У подальші століття Микулинці переходили у власність різних шляхетських родів, серед яких – Замойські, Конєцпольські, Комарницькі, а в 18 ст. – Кринські. На 1778 р. маєток належав родині Кордишів. Згодом, через поділи спадщини, продажі й інші обставини, землі дедалі більше дробилися та переходили у власність різних осіб, що було типовим для поміщицьких володінь того часу⁵.

За свідченнями Іоанна Шиповича та його сучасників, Микулинецький монастир існував уже у 17 ст., а можливо, й раніше. Він займав вигідне оборонне положення – був розташований на півострові, оточеному з трьох боків водами ставка та затоки річки Згар. Завдяки такому розташуванню монастир виконував не лише духовну, а й оборонну функцію: у часи татарських нападів місцеві жителі знаходили тут притулок.

Проте у першій половині 17 ст. монастир зазнав значних руйнувань: під час чергового татарського нападу було спалено монастирські храми й інші будівлі, а землі монастиря захопили місцеві поміщики. Ця подія стала тяжким ударом для обителі, але її історія на цьому не завершилася.

Через кілька років після руйнування монастир знову ожив – на його території оселився ієромонах Паїсій, який обрав для проживання колишній монастирський фільварок Ріжок. За переказами, разом із Паїсієм у Ріжку оселилося кілька ченців, які звели нову церкву. Однак невдовзі Паїсій помер, а інші монахи покинули це місце.

Коли територія остаточно спорожніла, до неї прибули черниці, які зайняли зруйнований Рожанський монастир. За різними свідченнями, на той час на території монастиря залишалася або лише капличка, або ще стояла церква. Пізніше черниці збудували новий храм на честь Воздвиження Чесного Хреста Господнього, який став центром духовного життя в цій місцевості⁶.

Окрім новозбудованої Хрестовоздвиженської церкви, черниці зводили також келії й облаштовували монастирське подвір'я, створюючи необхідні умови для проживання та господарської діяльності. Проте з часом храм зазнав тяжких втрат – він згорів у пожежі. З усього монастирського майна після вогняної стихії вціліла лише ікона Богородиці, яка згодом стала відома як «Врятована з пожежі Божа Матір» і набула особливого культового значення серед місцевих жителів.

У 1748 р. брацлавський уніат, представник місцевої церковної влади на прізвище Білінський, ухвалив рішення про закриття монастиря. Черниць переселили до Вінницького

⁵ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. св. Е. Сецинского. Каменец-Подольский, 1901. С. 486-487; *Зелінський Р., Горенко Л.* Роль Православної церкви в конфесійній політиці на Поділлі у 19 – на початку 20 століття. *Старожитності Лукомор'я*. 2025. № 4. С. 63-69. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.4.371>

⁶ *Шипович І.* Рожецкий или Микулинский монастырь... С. 615.

жіночого монастиря, а все монастирське майно було передано туди ж. Це стало значним ударом для обителі, яка вже й так перебувала у скрутному становищі.

Втім, у 1773 р. Рожанський монастир знову привернув увагу церковної адміністрації. До нього прибув із ревізією брацлавський офіціал та адміністратор Іоанн Любинський, який раніше чув про монастир, але не мав змоги його детально оглянути. Після відвідин він залишив докладний опис стану обителі, за яким матеріальний стан монастиря був украй занедбаним. На той час у власності черниць залишалося лише монастирське подвір'я з городом загальною площею близько двох десятин. Воно було обнесене напівзруйнованим дерев'яним плотом. На території розташовувалося сім невеликих будинків (халуп), які будувалися й утримувалися не за рахунок монастирських коштів, а власними зусиллями мешканців.

Посеред монастирського подвір'я пролягала дорога, що з'єднувала ліс із селом Микулинці та фільварком Ріжок, що свідчить про певне збереження транспортного сполучення та функціонального зв'язку з навколишніми територіями.

Єдиною спільною спорудою громади була трапезна, яка утримувалася у відносно доброму стані. Через відсутність власних земель черниці вели господарство на присадибних ділянках – вирощували городину, тримали худобу, зокрема корів, і здобували засоби для життя переважно вручну, покладаючись на власні сили⁷.

У 1785 р. монастир відвідав черговий уніатський візитатор, який визнав церкву непридатною для богослужінь і заборонив у ній проводити служби. Водночас спадкоємець поміщика Кордиша – одного з ініціаторів закриття монастиря – надав черницям невелику ділянку орної землі. Для обробітки цієї землі було виділено трьох кріпаків. Крім того, громада регулярно отримувала від нього продовольчу допомогу – сир, масло й інші продукти, що значно полегшувало їхнє існування.

У 1793–1794 рр., після приєднання Поділля до Російської імперії, уніатська церква на території Брацлавського, Вінницького та Ямпільського повітів суттєво втратила свій вплив. Активну боротьбу з уніатством вів православний протопіп Ілля Голоскевич, що призвело до посилення ролі православної церкви в регіоні. У цей період Рожанський монастир почав привертати увагу православного духовенства.

У 1795 р. про стан монастиря доповідав преосвященному Іоаннікію літинський протоієрей Василь Рogaля-Левицький, а 26 травня 1796 р. він надіслав до Брацлавської духовної консисторії детальний опис обителі. Консисторія, визнавши Рожанський монастир недостатньо матеріально забезпеченим, ухвалила рішення про передачу його майна до Вінницького жіночого монастиря. Туди ж було переведено і черниць, що фактично означало припинення діяльності Рожанського монастиря як окремої обителі.

Однак на практиці ця передача монастирського майна та підпорядкування Вінницькому жіночому монастирю відбувалася з певними затримками. Лише до 1798 р. Рожанський монастир формально вважався частиною Вінницької обителі, а повне адміністративне підпорядкування відбулося саме в цьому році. Таким чином, фактичне приєднання монастиря затягнулося на кілька років, що свідчить про складнощі та тривалість бюрократичних процедур того часу.

⁷ Ibid. С. 622.

Через століття, у 1891 р., на сторінках часопису «Подольские епархиальные ведомости» була опублікована стаття В.Греченка під назвою «На згадку про подію 17 жовтня 1888 року»⁸. Ця публікація є докладним репортажем про урочисте освячення новозбудованої Олександро-Невської церкви, яке провів єпископ Подільський і Брацлавський Димитрій. Церква була зведена на місці колишнього Рожанського монастиря і стала символом відродження духовного життя у цьому регіоні.

Цій важливій події передувала замітка священника Василя Мартиновського про закладення храму в 1889 р.⁹ Будівництво церкви було приурочене до визначної події – порятунку царя Олександра III та його родини під час залізничної катастрофи в районі Бірок. Завдяки цьому новий храм набув особливого символічного значення як дяка за збереження життя монарха. Відповідно до рапорту ігумені Вінницько-Браїлівського монастиря Мелетини, саме вона клопотала про дозвіл на спорудження церкви у селі Ріжок, прагнучи відновити духовну обитель на колишній монастирській землі.

Існує також цікавий народний переказ, пов'язаний із перенесенням ікони Богоматері з Рожанського монастиря. Згідно з ним, ікону не могли зрушити з місця, доки люди не дали обітницю повернути святиню назад на її історичне місце у майбутньому храмі. Лише після цієї обіцянки ікона піддалася перенесенню. Це повір'я, ймовірно, вплинуло на рішення ігумені Мелетини заснувати в Ріжку Олександро-Маріїнську пустинь, намагаючись зберегти духовну спадщину та забезпечити продовження монастирського життя.

Подальша історія цієї пустині залишається маловідомою та покритою численними легендами. Документальні джерела, які могли б детально описати її долю після освячення храму у 1891 р., відсутні. Основу для реконструкції подій складають суперечливі усні свідчення місцевих старожилів. Відомо, що в період радянського атеїзму пустинь занепадала та була занедбана, а під час Другої світової війни була частково відновлена, але знову зазнала руйнувань.

Серед старожилів зберігся ще один переказ, пов'язаний з іконою. Кажуть, що одного разу ігуменя доручила одній із черниць очистити образ Богородиці. Незважаючи на старання, ікона залишалася тьмяною та не відновлювала свого блиску. Коли почали з'ясовувати причину, з'ясувалося, що ікона покрилася миром – своєрідною божественною ознакою. Черниці розцінили це як знак біди і, налякані подіями, залишили обитель, переселившись до монастиря в Браїлові. Згодом у монастирі відбулася перестрілка між воюючими сторонами, а потім німецькі окупанти остаточно спалили пустинь, що стало її кінцем.

Отже, з часу спорудження на місці колишнього монастирища храму Олександра Невського у 1891 р. і донині існує значна прогалина в історії Микулинецького монастиря. Подальша доля Олександро-Маріїнської пустині залишається предметом наукових пошуків і критичного переосмислення. Крім того, низка фактів, зафіксованих у наявних джерелах, потребує уточнення та об'єктивної інтерпретації, що відкриває поле для подальших досліджень історії цього регіону.

⁸ Греченко В. В память события 17 октября 1888 года. *Подольские епархиальные ведомости*. 1891. № 40. Прибавление. С. 1024-1053.

⁹ Закладка храма на хуторе Рожке Браиловского монастыря в память чудесного события 17 октября 1888 года. *Подольские епархиальные ведомости*. 1889. № 31. С. 733-735.

Висновки. На території сучасної Літинщини, що розташована у Подільському регіоні, в епоху середньовіччя та у пізніші часи існували численні оборонні споруди, які виконували важливу роль у забезпеченні безпеки місцевого населення. Ця практика була поширена серед населених пунктів Поділля, враховуючи складну політичну та військову ситуацію регіону.

Історичні джерела та усні перекази свідчать про існування Літинського замку, який, ймовірно, відігравав значну роль у контролі над шляхами й обороні від зовнішніх загроз. Крім того, Микулинецький монастир слугував не лише релігійним центром, а й фортифікаційною спорудою, де мешканці шукали захист у періоди воєнних лихоліть, зокрема від татарських нападів.

Важливість цих об'єктів полягає не лише в їх оборонній функції, але й у тому, що вони є свідками багатогранної історії Літинщини, пов'язаної з різними політичними утвореннями – від Подільського князівства до Речі Посполитої та Російської імперії. Вивчення цих фортифікаційних споруд розкриває особливості регіональної культури, архітектури та соціально-політичного розвитку.

Разом з тим, точна локалізація та стан збереження Літинського замку та Микулинецького монастиря потребують подальших ґрунтовних археологічних та історичних досліджень. Залучення сучасних методів, таких як георадарне сканування, може допомогти у виявленні археологічних слідів, які з часом зникли з поверхні.

Подальше дослідження та популяризація історичних пам'яток Літинщини сприятимуть збереженню культурної спадщини, розвитку туризму та підвищенню історичної самосвідомості місцевої громади. Це відкриває широкі перспективи для науковців, краєзнавців і громадських ініціатив у збереженні та дослідженні багатой історії регіону.

Ruslan Zelinskyi, Lesya Horenko, Svitlana Kosiak

Historical and Cultural Heritage of the Lityn Region: Defensive Structures in the Context of Historical Sources and Folk Tradition

Abstract: The article examines the defensive structures of the Lityn region as a vital component of the historical and cultural heritage of Podillia. Special attention is given to the study of architectural monuments that historically served protective functions, particularly the Lityn Castle – which has not survived to the present day but remains documented in historical sources and preserved through local oral traditions – as well as the Mykulyntsi Monastery, which functioned as a fortification during the Tatar invasions. The research focuses on a comprehensive analysis of historical documents, legends, folk narratives, and ethnographic field materials collected throughout the study. The article explores the historical continuity of defensive roles within sacred sites and examines the geographical location of these structures to better understand their strategic significance within the broader regional defense system. Particular emphasis is placed on the role of local collective memory in preserving and transmitting the historical importance of these sites, as evidenced by

toponyms, folklore, and oral testimonies of area residents. This study underscores the importance of such fortifications as integral elements of the cultural landscape that shape and reinforce the historical identity of the Lityn region. Employing an interdisciplinary approach, the research combines historical analysis, ethnographic observation, and cultural interpretation to provide a holistic understanding of the legacy of these defensive monuments. The findings contribute to the broader historiography of Podillia's defensive architecture and highlight the need for preserving intangible heritage connected to these sites. This research also offers valuable insights for heritage conservation strategies and promotes further scholarly inquiry into the intersection of material culture and oral tradition in regional history.

Keywords: Lityn, Mykulyntsi, castle, monastery, fortification, Zhar River, historical memory